

СЪДЪРЖАТЕЛНИ, ФУНКЦИОНАЛНИ И ТЕХНОЛОГИЧНИ ОСОБЕНОСТИ НА РАЗВИВАНЕТО НА ГРАЖДАНСКИ УМЕНИЯ ЗА УЧЕНИЦИ ОТ БЪЛГАРСКИТЕ УЧИЛИЩА В ЧУЖБИНА

Д-р Мая Падешка

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В статията се обсъждат въпроси, свързани с развиване на гражданската компетентност на учениците от българските училища зад граница. Прави се анализ на действащи учебни програми и заложените в тях ключови компетентности. Предлага се и съпоставителен анализ на тези програми с италиански нормативни документи, свързани с развиването на гражданска култура. Като ефективен ресурс за формиране на граждански умения се обосновават разнообразни дигитални обучителни съдържания.

Ключови думи: граждански умения; български училища в чужбина; български език като втори; български език като чужд; дигитални ресурси

В настоящата статия ще бъде разгледан въпросът за възможностите за развиване на граждански и социални компетентности на учениците, посещаващи български училища извън пределите на България. Тези училища, които са част от училищната мрежа на България, са важен образователен и културен център за децата на семейства/родители от български произход¹⁾; място, където те могат да получат не само умения да говорят, пишат и четат на български език, но и да изградят умения за участие в българския културен и социално-политически живот. Защо е необходимо това?

В българските училища в чужбина нуждата от гражданска култура, от знания и умения за участие в социалния, обществения и политическия живот е изключително важна най-малко поради причината, че тези училища са посещавани от деца не само с различно равнище на владеење на езика, но и с различен граждански статус – деца с българско гражданство, живеещи и учещи в чужда държава, деца с италианско гражданство и с български произход на един или на двамата родители, деца с двойно гражданство. Тези деца,

на възраст между 5 – 19 години, преминават през различни фази на своето физическо и гражданско израстване; с годините се променя „списъкът“ с техните граждански права и задължения. Не са малко и временно пребиваващите в чужбина семейства (сезонна миграция), чиито деца се лутат в търсене на образователни и културни перспективи. Една част от тях, основно младежи на възраст над 15 – 16 години, спират да посещават училище. Към тази диверсификация на статута от законова гледна точка добавяме, като елемент на идентичността, двуезицието на една част от учениците; емоционалната и духовна връзка с две култури с посредничеството на семейство, роднини и приятели (като не пренебрегваме факта, че една част от тези деца никога или много рядко посещават България и за тях „родината“ на техния родител/родители е ментална, въобразена категория, изградена чрез разкази и образи). В същото време, българското и италианското съжителстват на фона на Обединена Европа; двете гражданства се засрещат в т.нар. европейско гражданство.

Без да навлизаме твърде в сложната и многопластова тема за идентичността на учениците от българските училища в чужбина, ще потвърдим тезата, че тази идентичност се развива основно чрез езика; личността се развива в езика и това променя идентичността. Все още някои преподаватели от училищата в чужбина си позволяват да задават на своите ученици въпроса какви са, какви се чувстват – българи, други, и българи, и други. Този въпрос е неуместен и излишен, защото, както твърди У. Еко, „езикът не е клетка, а перманентна революция. Той е отношение към външния свят. Езикът е човешко постижение, акт на адаптация към дадена ситуация“⁽²⁾.

Случаите на деца от български произход, посещаващи български училища в чужбина, са толкова разнообразни и уникални, че едва ли може да се намери общ модел, който да опише процесите, съпътстващи промените в идентичността. Самоидентификацията на тези подрастващи личности е многослойна, на различни равнища. Най-важното е, че въпреки произхода и желанията на родителите детето се социализира, расте и придобива умения в чуждоезична среда и в условията на небългарски културен, социален и естетически контекст. Българският език е домашен, втори или чужд. И това не е драматичен обезличаващ процес, а необходимост. В това отношение можем да дефинираме няколко функции на обучението по български език в чужбина: да осигурим на децата контекст/среда за поддържане на българския език; да концептуализираме българския език в „по-големия социален свят“ на подрастващата личност; да формираме умения да използват социалния код „български език“ уместно; да развият умения за „превключване“ на езиковите и поведенчески кодове и умения за медиация.

Няма смисъл, когато едно дете пристигне в нова държава, от съпротивляване спрямо тази нова среда и спрямо потребността на децата да общуват на новия език, в това число с родителите си българи. Децата бързо изграждат нови, по-же-

лани, а и необходими идентичности по отношение на местната езикова общност. Българският език и култура се превръщат в „инвестиция“, в „културен капитал“, който ще помогне на младата личност да оперира успешно в различни „социални полета“ и да гради проекти за бъдещето (вж. Bourdieu&Passeron 1977).³⁾ На подобна концепция, основана на прагматизъм и многоезичие – както езиково, така и духовно, културно (по У. Еко, вж. цитираната статия), е логично да стъпи обучението в българските училища зад граница.

Как присъстват гражданските компетентности в учебните програми за обучението, организирано в чужбина? На практика видимо отсъстват, поне що се отнася до официалните нормативни документи – учебните програми. В програмите по български език и литература (имаме предвид и двата модула – като втори и като роден) не са посочени ключови умения и трансверсални компетентности, липсва междупредметност, както и елементи на една необходима, по наше мнение, социокултурна и културна прогресия. Особено силно тази липса се усеща в модула *Български език като втори*, където компендиумът от знания и умения се оказва доста „оголен“ от социокултурни и други гъвкави умения; напротив, тези знания и умения са сведени основно до граматика, до овладяване на езиковата компетентност (въпреки наличието на интересни текстове за България и българската култура, но това е изцяло решение на авторските колективи на учебници). Нека отново да кажем, че една част от учениците от училищата в чужбина са родени в чуждата страна, рядко посещават България и няма как да набавят граждански и социокултурни знания освен чрез занятията в тези училища или чрез разкази на родителите. Модулът „Български език“ предлага развиване на комуникативни умения (с няколко теми).

Тези липси, за щастие, не се отнасят до учебните програми по история и цивилизации и по география и икономика, където са заложени междупредметни връзки.

Програма по история и цивилизации

Междупредметни връзки с учебния предмет БЕ

Използва знания и развива умения за работа с научен текст (структура и езикови особености) и извлича съществена информация от урочна статия от учебника по история; различава научно описание от художествено.

Развива умения за изготвяне на о п и с а н и е на известна личност или културен паметник.

Използва знания и развива умения за работа с речник на чуждите думи в българския език и терминологичен речник.

Развива техниките на четене и писмената култура на учениците, а чрез използваните понятия обогатява и езиковата им култура.

Умения за правилно прилагане на глаголните времена.

Междупредметни връзки с учебния предмет география и икономика:

Развива умения за работа с географска (историческа) карта и разпознаване на основни знаци.

Спомага за осмисляне и съвместно използване на основни общи понятия.

Изгражда разбиране за единството на околната среда и ежедневието на хората.

Развива умения за пространствено локализиране на древните цивилизации.

Утвърждава активно отношение за опазване на паметниците на миналото.

В учебната програма по история присъстват редица понятия от гражданската сфера, но те са осмислени основно в исторически контекст, който трябва да бъде разширен и приложен в съвременен контекст (държава, държавно устройство, политическа система и др.). За тази цел учителят от неделното училище конструира интердисциплинарни учебни ситуации, като обединява материал от трите учебни предмета, заложиени в учебния план на училището.

По-надолу в статията ще предложим идеи за развиване на гражданската култура на учениците от българските училища чрез запознаване с понятия като *държава и държавност, гражданин, гражданство, култура, социално и гражданско участие, билингвизъм*. Целта е да се изгради мрежа от гъвкави компетентности за участие в обществената и в социалната сфера на двете държави. Тези идеи се основават на опита ми като преподавател в български училища в Италия.

Голям принос за изграждане на посочените умения има обучението по български език, а това се отнася в още по-голяма степен за неделните училища, където предметът български език и литература (БЕЛ)⁴ е основен. Тези умения се формират например чрез развиване на умения за критическо четене и чрез работа върху официално-делови и медийни текстове. Особено подходящ е методът на казуса (вж. Vasileva 2012). Също така трябва да се насърчава интердисциплинарният подход, за който ще предложим примери по-надолу в текста.

„Гражданското образование е предметна област, която има за цел да насърчава хармоничното съжителство и взаимноизгодното развитие на индивидите и общностите, в които те живеят“ (De Coster&Sigalas 2017). Гражданското образование включва:

- образованието на хората по отношение на гражданството и ценности като правата на човека, мира и равенството;
- подобряване на уменията за критично мислене и преценка;
- осъзнаване на индивидуалните и социалните отговорности⁵ (ЮНЕСКО, 1998).

Този откъс ясно представя мрежата от връзки и трансверсални умения, които съдържа по дефиниция гражданското образование: виждаме уменията за критично мислене/четене; виждаме приложение на компетентностите за

учене и управление на собственото развитие, както и на дигиталните компетентности (с оглед на вече утвърденото понятие *дигитален гражданин*).

На срещи на представители на българските училища зад граница често се говори за това, че преподаването в тях трябва да бъде съобразено с образователната политика и философия в съответната чужда държава. Следващите разсъждения са насочени към анализ на държавните стандарти за учебно съдържание в Италия по отношение на гражданските компетентности. Учебното съдържание е организирано около осемте ключови компетентности (КК).⁶ Първата КК – езикова грамотност (на италиански: *Competenza alfabetica funzionale* (за сравнение: втората КК е тълкувана като многоезична компетентност: *Competenza multilinguistica*), се придобива чрез работа върху основните речеви дейности: слушане и говорене (*ascolto e parlato*); четене (*lettura*), писане (*scrittura*). Елементи на езиковата компетентност са: лексикална компетентност – рецептивни и продуктивни умения (*Acquisizione ed espansione del lessico ricettivo e produttivo*); елементи на езиковата система и езикови употреби (*Elementi di grammatica esplicita e riflessione sugli usi della lingua*).

Съгласно законов акт на италианското правителство от 2008 г. към учебните дисциплини в италианското училище се добавя дисциплината „Гражданство/гражданско образование и Конституция“ (*L'insegnamento di Cittadinanza e Costituzione* (legge 169 del 2008)⁷). Ключови концепти в документа са: конституция, човешки права, гражданство, семейство, хуманност, европейско съзнание.

В документа *Indicazioni Nazionali per il curricolo* (съответстващ донякъде на българските Държавни образователни стандарти за учебно съдържание) е записано: „Към учебните дисциплини се добавя обучението по Гражданско образование (*Educazione Civica*), въведено със закон №92/2019 г. В документа се допуска следната възможност: „За учениците, които изберат този модул, е предвидено обучение по религия (2 часа на седмица). Учениците, които не изберат това обучение, могат да избират между изучаване на алтернативен предмет, асистирано индивидуално обучение или могат да поискат по-късно влизане в клас или по-ранно напускане“.

От септември 2020 г. в Италия гражданското образование е трансверсална дисциплина, която обхваща всички училищни степени. Определени са 3 тематични ядра:

- конституция, право (вътрешно и международно), законност, солидарност;
- устойчиво развитие, околна среда, опазване на националното културно наследство и територия;
- дигитално гражданство.⁸⁾

За да върви „в крак“ с обучението в италианското училище, което учениците посещават, българското училище трябва да допълва и разширява тези знания и умения, като дава социални и граждански знания по отношение на

българската реалност. При конструиране на методически сценарии учителят може да си послужи с теорията за „четирите измерения на гражданството, които се постигат чрез процесите на социализация, осъществявани в училище, семействата, гражданските организации, политическите партии, както и чрез асоциации, масмедии, квартални групи и групи връстници“.

– **Политическото измерение на гражданството** се отнася до политическите права и отговорности спрямо политическата система. Развитието на това измерение се постига чрез познаване на политическата система и популяризиране на демократичните нагласи и на уменията за участие.

Обсъждат се три групи понятия и проблемни ситуации:

А) държава, държавни символи, управление;

Б) гражданство, гражданин;

В) малолетен, непълнолетен, пълнолетен; права на детето според Конвенцията за правата на детето на ООН.

– **Социалното измерение на гражданството** се отнася до поведението на хората в обществото и изисква мерки за лоялност и солидарност. Социалните умения и познаването на социалните взаимоотношения в обществото са необходими за развитието на това измерение.

Към това измерение се отнася и способността да се оценяват и разбират различията между ценностните системи на различни групи (религиозни, етнически...); чувството за принадлежност; желание да се участва в демократичното взимане на решения на всички равнища и във всички сфери на живота.

В тази част се обсъждат следните понятия и проблеми:

А) участие (участие в социалния живот; съпричастност; принадлежност);

Б) как да се подготвим да бъдем активни граждани и да отстояваме правата си.

– **Културното измерение на гражданството** има отношение към съзнанието за общото културно наследство. Това културно измерение трябва да се развива чрез познаване на културното наследство и на историята и чрез основни умения (езикова компетентност, четене и писане).

В тази част се разглеждат следните понятия и проблеми:

А) етнос; етническа група; принадлежност;

Б) паметници на културата; културно наследство; ЮНЕСКО;

Б) билингвизъм.

– **Икономическото измерение на гражданството** засяга взаимоотношенията между един човек и трудовия и потребителския пазар. То се отнася до правото да работиш, и до осигуряване на минимално ниво на съществуване.

В тази част се обсъждат следните понятия и проблеми:

А) валути (евро, лев);

Б) права на детето, право на материална защита от страна на семейството и държавата;

В) детски труд, кога имаш право да работиш;

Г) предприемачество.

За реализиране в учебната практика на тези ситуации особено подходящи са дигиталните ресурси, тъй като те „нарушават“ линейността на текста, могат да създават и разширяват контекст на явление, факт, събитие; могат да създават виртуални ситуации за прилагане на знания и умения; допринасят за визуализация на понятия; чрез посещения на виртуални музеи и институции, места се създават необходими в случая „добавени реалности“.

Напоследък, особено с развитие на пандемията от последните години, нараснаха неимоверно много дигиталните образователни и обучителни ресурси в помощ на преподаватели, родители, ученици. Тази инвазия на дигитални ресурси и добавена реалност поставя участниците в образователния процес пред нови изпитания. Не трябва да се забравя, че тези ресурси, сами по себе си, нямат стойност, ако не оценим правилно извличането на полза от ползвателя им. Наричат новата педагогическа среда, доминирана от дигиталното, „образование без граници“, но дали наистина е такава, ако самата тя е граница за някои участници? Наричат преподавателите в тази нова образователна среда „инклузивни преподаватели“ – но дали наистина включват успешно, ако не са налице материални и други условия за обучаемите? Наричат учениците в тази нова образователна среда „представители на ново поколение с дигитална идентичност“ – но какво знаят наистина преподаватели и родители за тези процеси и как защитават участниците в образователния процес от подмените на реалната идентичност и от чуждите дигитални идентичности?

Инвазията на дигитални ресурси и среди изисква нови методически компетентности от страна на учителите. Компетентност да се работи не с отделни ресурси, а с дигитално базирани образователни стратегии. Под дигитално базирана стратегия разбираме идея/план на преподавателя за използване (създаване, комбиниране, компилиране) на електронни и други нематериални ресурси с цел подобряване и повишаване на тяхната практическа стойност и образователен ефект.

Тези стратегии могат да „работят“ на различни равнища например:

1. **Монодисциплинарни** (ограничени в образователното съдържание на един учебен предмет) – дигиталните ресурси позволяват по-лесно движение по вертикала на учебното съдържание с цел въвеждане, надграждане, разширяване, систематизиране, контрол на елементи от учебното съдържание. Например: разработване на теми от електронно учебно съдържание по БЕ „Официално-делови текстове“; „Институционална сфера“; работа с бази данни на онлайн издания на вестници и списания; на телевизии и радиа; проучване на сайтове на институции; изготвяне на кратки презентации на закони и други нормативни актове; ролеви игри; гледане на видеа и телевизионни предавания.

2. **Интердисциплинарни** – между две и повече образователни съдържания. Например: темата за официално-деловите текстове се комбинира с урочна статия по учебния предмет география и икономика⁹⁾; изгражда се интердисциплинарна ситуация, чиято цел е учениците да се запознаят с основните символи на една държава. Запознаване с личността на Цветан Радославов – автор на текста на българския химн.

Държавни символи

- Основни символи на една държава са знамето, гербът/емблемата и химнът.

Гербът на Република България е избран от Народното събрание на 31 юли 1997 година. Той представлява изобразен златен коронован лъв на тюркомерно поле, обграден на дясно хералдическа страна, поставен върху щит. От двете му страни има изобразени лъвови щитоуделци, а над тях е поставена царска корона. Под щита има постамент от дъбови клонове със златни плодове и девизна лента с триколовен кант, на които е изписан националният девиз: *Съединението прави силата*.

Герб на България

География и Икономика за обучението, организирано в чужбина 5. - 7. клас

ЦВЕТАН РАДОСЛАВОВ

Гората в 1885 г. Обявява в Сръбско-българската война. От Вена по дълга пътека гонима група български студенти, за да се включат като доброволци във войната. Когато австрийският кораб наближава в Български води, те запечатват неслучайна патристична паскал:

Горда Стара планина...

Сред младите и Цветан Радославов, авторът на песента. Година след написването и той споделя: „Имав съм си възмущаване от прелестите на България, когато се извършва при възмущаване от чужбина. И аз-когато мисля да нещата тук да играят чувствата си във избухването на своята родина... защото винаги изпитвам некоравен възторг, когато погледна на обаяващия дивен простор на родината“.

През 1964 г. песента „Мила родино“ е избрана за национален химн. Текстът на песента е променен незначително. Песните правени са от 1990 г., и след приемането на новата конституция на страната песента „Мила Родино“ отново е утвърдена като национален химн на Република България.

Освен създаден на българския химн, Цветан Радославов е и блестящ учен. „Човек с огромни знания във всички области на науката и философията, от историята до литературата, от математиката до физиката, от биологията до музиката, при това познава на много езици – старите и съвременните“, казва за него акад. Гетар Димков.

Цветан Радославов отговаря всички условия за присъединяването към чужбина във Вена, Гайбург и Прага и се заварява в родината си, където допринася за съзидането на съвременна България, като учи младите българи на западни и древни езици, философия, етика и логика.

3. Стратегии, насочени към изграждане на **ключови умения и компетентности** (езикова, многоезична, гражданска, културна, естетическа, дигитална, математическа и др.). Например: развиване на многоезична и на гражданска компетентност чрез изготвяне на дигитален илюстриран двуезичен речник (български – език на държавата) на основни понятия от гражданската сфера – държава, държавно управление, гражданин, гражданство, произход, парламент, депутат, права, задължения и много други. Превод на текста на българския химн на италиански език и на италианския химн на български език; превод на части от основните закони на двете държави. За учениците от гимназиалните етапи – разрешаване на юридически казус при подаване на молба за българско гражданство или отказ от такова¹⁰⁾.

Гражданското образование за учениците от българските училища в чужбина във всички училищни етапи е важно и трябва да върви ръка за ръка с гражданските и социалните компетентности, които се получават в държавата, в която живее постоянно или пребивава временно подрастващата личност. Това ще ѝ даде увереност, че при пребиваване в България ще има база от знания

и умения в гражданската и социалната сфера, ще го подготви за социални действия като пълноценен гражданин. Ето защо е повече от необходимо за тези училища да бъде създадена самостоятелна програма, съдържаща основни параметри на ключовата компетентност „Обществени и граждански компетентности“.

БЕЛЕЖКИ

1. Според Закона за българското гражданство лице с български произход е лице, „на което поне единият възходящ (родител) е българин.
2. <https://librev.com/index.php/discussion/culture/3296-ezikat-e-permanentna-revolutyziya>
3. Цит. по: Bonny Norton and Kelleen Toohey (2011). Identity, language learning, and social change. *Language Teaching*, 44, pp 412-446 doi:10.1017/S0261444811000309. <http://journals.cambridge.org/LTA>
4. Използваме учебниците по български език на издателство „Клет“ с авторски колектив А. Петров, М. Падешка, М. Балинова.
5. Източник: <https://epale.ec.europa.eu/bg/blog/ot-tradicionno-grazhdanstvo-km-digitalno-grazhdanstvo>
6. L'orientamento. Il magazine per la scuola, l'universita e il lavoro. https://asnor.it/it-schede-15-le_competenza_chiave_europee
7. Gazzetta Ufficiale n. 256 del 31 ottobre 2008 <https://www.miur.gov.it/web/guest/scuola-secondaria-di-primo-grado>
8. Източник: <https://www.miur.gov.it/web/guest/sistema-educativo-di-istruzione-e-formazione>
9. Вж. Помагало по география и икономика за обучението, организирано в чужбина, V – VII клас. „Клет“ България, 2021.
10. Вж. например сайта: <https://posolstvo.eu/bg/blog/bulgarski-proizhod/>

ЛИТЕРАТУРА

- ВАСИЛЕВА, Д., 2012. *Политики и практики на гражданското образование в обучението по български език*. София: Софи-Р.
- ЕКО, У., 2017. Езикът е перманентна революция. *Либерален преглед, онлайн версия* [последно посетено на 21.09.2022].
- ПОПОВ А. и кол., 2019. *География и икономика. Помагало за подпомагане на обучението, организирано в чужбина*. София: Клет.

REFERENCES

- VASILEVA, D., 2012. *Politiki i praktiki na grazhdanskoto obrazovanie v obuchenieto po balgarski ezik*. Sofia: Sofi-R.

- EKO, U., 2017. Ezikat e permanentna revolyutsiya. *Liberalen pregled, online versiya* [posledno poseteno na 21.09.2022].
- POPOVA, i kol., 2019. *Geografiya i ikonomika. Pomagalo za podpomagane na obuchenieto, organizirano v chuzhbina*. Sofia: Klet.

CONTENT, FUNCTIONAL AND TECHNOLOGICAL FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF CIVIC SKILLS FOR STUDENTS FROM BULGARIAN SCHOOLS ABROAD

Abstract. The article discusses issues related to developing the civic competence of students from Bulgarian schools abroad. An analysis is made of current curricula and the key competencies embedded in them. A comparative analysis of these programs with Italian normative documents related to the development of civic culture is also offered. A variety of digital learning content is being argued as an effective resource for civic skill formation.

Keywords: civic skills; Bulgarian schools abroad; Bulgarian as a second language; Bulgarian as a foreign language; digital resources

✉ **Dr. Maya Padeshka**

Web of Science Researcher ID: AAY-4136-2021

Sofia University

Sofia, Bulgaria

Università di Napoli „L'Orientale“

Napoli, Italia

E-mail: mpadeshka@unior.it